

NECMİ DERİN

Yrd. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
necmiderin@hotmail.com

İnsanların düşüncelerini ifade ederken kullandığı kavramlar, fertleri ve manayı aynı anda kapsar. Bu ise bir taraftan da karışıklığa yol açar. Meşşâî gelenekteki mantıkçılar, kullanılan kavramın fertlerini zât-ı mevzû ile manasını da unvân-ı mevzû/vasf-ı mevzû şeklinde birbirinden ayırırlar. Mesela “insan” lafzının Ali, Ahmet, Hasan gibi bireyleri zât-ı mevzûsu iken “düşünen canlı (hayvân-ı nâtik)” manası ise unvân-ı mevzû/vasf-ı mevzû olmaktadır. Buna göre zât-ı mevzû birinci cevher; unvân-ı mevzû ise ikinci cevher (tür anlamıyla) olmaktadır. Son yıllarda ilmî ve gündelik hayatta sıklıkla kullanılan kavramların çoğu zaman bu iki husustan hangisini esas aldığı ise tam anlaşılmamaktadır. Dolayısıyla varılan hüküm ve neticelerin değerini takdir etmek subjektif ölçülere göre gerçekleşmektedir. Bu probleme maruz kalan ifadelerden biri de “Osmanlı” kavramıdır. Yapılan çalışmalar genel olarak kavramın zât-ı mevzûsu diyebileceğimiz padişahlar, düşünürler, şairler vb. gibi birey ya da siyasi ve iktisadi merkezli tikel şeyler üzerinedir. Şahıslar hakkında yapılan çalışmaların neticesinde elde edilen genellemelere de “Osmanlı”nın unvân-ı mevzûsu denilmektedir. Oysa gerçekliği yansıtmaması açısından son derece

problemlidir. Bu tarz yaklaşımlar insan kavramının, “insan Ali’dir” şeklindeki kullanımına benzemektedir.

Ömer Mahir Alper’in *Osmanlı Felsefesi: Seçme Metinler* adlı eseri, zengin bir düşünce haritası sunmasının yanı sıra Osmanlı kavramının unvân-ı mevzûsunu anlamaya veya tartışmaya açmayı önermektedir. Yazar Osmanlı’nın ilk dönemlerinden son dönemlerine kadar farklı zamanlarda yaşamış on bir düşünürün felsefe ile ilgili eserlerini tercüme ederek “Osmanlı Felsefesi” adını verdiği bir düşüncenin varlığına dikkat çekmektedir. Yazarın, bu terkip ile kastettiği de felsefe tarihi ile onun önemli bir bölümünü oluşturan İslam felsefesinin yaratıcı ve özgün sentezlerini içeren ve bu geleneğin devamı mahiyetinde olan düşüncedir.

Osmanlı felsefesi, konu, mesele ve ilkeler bakımından İslam felsefesinin bir parçasıdır. Dolayısıyla isimlendirme İslam felsefesinden ayrı bir düşünceyi değil aksine İslam dünyasında kendinden önce üretilmiş olan düşünce geleneklerinin Osmanlı’nın uzun tarihi içinde ve geniş coğrafyasındaki faaliyetlerini kuşatıcı bir anlamda kullanılmaktadır. Buna göre Osmanlı felsefesi, Arapça yazılan şerh, haşiye, ta’lik vb. eserler ile belli konularda yazılmış risalelerin bilinmesiyle ortaya çıkacak bir düşüncedir. Kitapta yer verilen eserler bu amaca matuf olarak bir araya getirilmiştir.

Kitap, Dâvûd-i Kayserî’nin üç risalesinin çevirisi ile başlar. Orhan Gazî’nin İznik’te açtığı medresenin başına atadığı ilk başmüdürris olması hasebiyle Dâvûd-i Kayserî, Osmanlı ilim zihniyetinin kurumsal ve teorik temelini oluşturmadaki en önemli kişidir. Bu yönüyle Dâvûd-i Kayserî, Osmanlı felsefesinin oluşum ve gelişimini belirleyici isimlerindedir.

Eserde yer verilen Dâvûd-i Kayserî’nin ilk metni, İbnü’l Arabî’nin *Fusûsü’l-hikem*’ine yazdığı şerhin ‘Mukaddimât’ bölümündeki “*Varlık ve Onun Hak Olduğu Hakkında*” ismini taşımaktadır. Tercüme edilen kısım vahdet-i vücûd öğretisinin varlık anlayışını, felsefî bir formasyon ile ele almaktadır. Varlık kavramı, varlık mertebeleri, özellikleri ve mertebelerin farklı isimleri öne çıkan konulardır. Bu hususları zikrederken felsefe ıstılahındaki akıl, ilk akıl, nefis gibi kavramların ehlullâh nazarında rûh, rûhu’l-kuds, kalb karşılığında kullanıldığına dair temellendirmesi, metafizik konuların doğru anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Dâvûd-i Kayserî’nin ikinci eseri “*Birlik ve Çokluğun Mâhiyeti Hakkında*” risalesidir. Dâvûd-i Kayserî, bir ve çok konusunu zat-sıfat; ulûhiyet-ubûdiyet

bağlamında ele alır. Dâvûd-i Kayserî'nin üçüncü eseri de *Zamanın Mâhiyeti ve Hakikati Hakkında* risalesidir. Eser, İbn Sînâ (ö. 428/1037), Nasîrüddîn Tûsî (ö. 672/1274), Şemseddin Semerkandî (ö. 702/1303) gibi isimler üzerinden farklı disiplinlerin zaman anlayışını mukayeseli olarak inceler.

Kitapta ikinci olarak Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) "*Hakkın Varlığının Tasavvuru ve Sübutuna İşaret*" ile "*İdrakin Hakikatleri, Bölümleri ve Yolları Üzerine Tenbih*" adlı risalelerine yer verilmiştir. Birinci risale varlık hakkındadır. Molla Fenârî, Hakk'ın sırf varlıktan ibaret olduğunu ifade ederek İbn Sînâ-Fahreddin Râzî çizgisinde gelişen metafizik anlayışı İbnü'l-Arabî-Konevî ile gelişen irfan metafiziğiyle birlikte benimseyişini ortaya koymaktadır. Buna göre risale, Hakk'ın hakikatinin mutlak varlık olduğunu beş delille ispatlama üzerinedir. Dolayısıyla bu düşünceyle uyumlu olmayan meşşâî filozoflarla kelamcıların, Hakk'ın hakikatine dair ileri sürdükleri on delili ve bu delillerin çürütülmesini de içermektedir. Kelam, felsefe ve vahdet-i vücûd gelenekleri arasındaki lafız-mana, teşkik-mütevâtı, varlık-mahiyet, vacib-mümkün gibi metafizik tartışmaları ele alan önemli bir metindir.

İkinci risalede, kelam-felsefe-tasavvuf gelenekleri arasında tartışmalara sebep olan ilimle ilgili kavramlar ele alınmıştır. İdrak, temsil, husul, huzur, ihsas, tevehhüm, te'akkul, müşâhede, fikir, şuur, marifet, fehm, akıl, hikmet, yakîn, hâtır, hayâl, zihin, hibr/hubr (خبير) (deneyim), re'y, ferâset kavramları tanımlanmıştır.

Kitapta yer verilen bir diğer isim "*Tarih İlminin İlkeleri*" ve "*Tarih İlminin Usûlü ve Meseleleri*" adlı risaleleriyle Muhyiddin el-Kâfiyeci'dir (ö. 879/1474). Esasen, kitapta tarih ile ilgili metinlere yer verilmesi Osmanlı felsefesi kavramı ile ilgisiz gibi durmaktadır. Zira klasik anlayış, tikel olayları incelediği için tarihi, felsefî bir ilim olarak kabul etmez. Fakat Kâfiyeci'den yapılan çeviriler, tarihin de felsefî bir ilim olduğunu ispatlayan metinlerdir. Bu metinde tarih ilminin konusu, usulü ve ilkeleri ele alınan başlıca meselelerdir.

Kâfiyeci eserine tarih kelimesinin etimolojik kökenini inceleyerek başlar. Kendisine kadar intikal eden tarihle ilgili bilgilere Kâfiyeci yeni bir boyut kazandırır. Ona göre tarihin, diğer müdevven ilimler gibi belli bir konusu vardır. Tarihi de bu konuya taalluk eden meseleleri inceler.

Kâfiyeci'ye göre tarih ilminin beş kaidesi vardır; toplumda da üç ta-

baka bulunur. Her bir tabakanın kaidelerle olan ilişkisinden on beş nispet ortaya çıkar. Muhtemel nispetlerin durumunun incelenmesiyle tarih yazımı gerçekleşir. Kâfiyecî'nin risaleleri mütercimim aktardığı üzere tarih yazımı üzerine İslam dünyasındaki ilk müstakil çalışmalardır.

Hocazâde Muslihuddin Efendi (ö. 893/1488), "*Âlemin Kıdemini Savunan Filozofların Görüşlerinin Çürütülmesi*" adlı risalesi ile kitapta yer almıştır. Âlemin kıdemi meselesi, Gazzâlî'nin meşşâî filozofları tekfirle itham ettiği üç konudan biridir. Bu bakış açısına sahip kelimciler tarafından devam ettirilen tartışmayı Hocazâde, Gazzâlî'nin *Tehâfüt* üzerine Fatih'in isteğiyle yazdığı *Tehâfütü'l-felâsife* eserinde geniş bir şekilde yer verir. Kitapta çevirisi yapılan metin, Hocazâde'nin *Tehâfütü'l-felâsife* adlı eserinin birinci konusudur. Müellif bu kısımda âlemin kıdemine dair filozofların ile ri sürdüğü dört kanıtı ve bunları çürüten cevapları incelemektedir.

Kitapta eserlerine en çok yer verilen isim ise Osmanlı felsefe geleneğinin altın çağında yaşayan Kemalpaşazâde'dir (ö. 940/1534). "*Yaratmanın (Ca'l) Anlamının Açıklanması ve Mahiyetin Yaratılmış (Mec'ul) Olup Olmadığının İncelenmesine Dair*" "*Mümkün Bir Kadim Varlığın Müessire Dayanmasının İmkânına Dair Bir İnceleme*" "*İnsanın Varlık Yapısına Dair*" "*Akılın İzahına Dair*" isimli dört eserinde Kemalpaşazâde, İslam düşüncesindeki önemli tartışma konularını ele alır.

İlk risalede Kemalpaşazâde ca'l ve ona bağlı olarak derin tartışmaların mahalli olan mahiyetlerin mec'uliyeti meselesini inceler. Kemalpaşazâde, meselenin önemli kavramları olan sun', halk, îcâd, ihdâs, ihtirâ, ibdâ', fiil, tekvin ve ca'l kelimelerinin sözlük anlamlarını vererek Mutezile, Eş'arî ve Meşşâî gelenekleri bağlamında mahiyetin mec'uliyetini ele alır. Konunun, mahiyetin mec'ul olduğunu kabul edenler ve kabul etmeyenler şeklinde iki tarafı vardır. Her iki tarafın delilleri geniş bir şekilde incelenir. Risalede Kemalpaşazâde, İslam düşüncesinde kurucu birçok ismi ve onların konuyla ilgili farklı eserlerini kullanır. Bu eserlerdeki görüşlerin bazılarını eleştirmenin yanında hatalı bilgileri de tashih ederek kendi düşüncesini ortaya koyar.

İkinci risale ise Kemalpaşazâde'nin İslam düşüncesinde yanlış bir şekilde tartışıldığını düşündüğü bir konuyu doğru zemine oturtmaya çalıştığı bir eserdir. Konu, failin eseriyle ilişkisinin zaman açısından önceliği ile ilgilidir. Failin zaman açısından önceliği daha çok Eş'arî kelimci-

larının savunduğu bir görüştür. Kemalpaşazâde, bu hususta filozoflarla kelamcılar arasında bir ihtilafın olmadığını Fahreddin Râzî'nin *Kitâbu'l-mulahhas fi'l-mantık ve'l-hikme* (ö. 606/1210) ile Kâtibî Kazvinî'nin (ö. 675/1277) *el-Münassas fi Şerhi'l-Mulahhas* adlı eserlerinden hareketle açıklar. Ancak mesele vakıya ters bir şekilde iki gelenek mensupları tarafından tartışıla gelmiştir. Kemalpaşazâde'ye göre esas tartışma, Allah'ın mücib bizzât mı yoksa fâil-i muhtâr mı olduğudur.

"İnsanın Varlık Yapısına Dair" adlı risale, beden ve ruhtan oluşan insanın özelliklerini tefsir, kelim ve felsefe disiplinlerine göre ele alır. "Aklın İzahına Dair" de ise akli ve nakli deliller ışığında akıl hakkındaki görüşler incelenir. İnsani nefis birdir, ilk ilişkili olduğu organ kalptir. İnsani aklı Kemalpaşazâde kalpte bulunan nur şeklinde izah eder. İnsani aklın dışında özellikle hayvan türlerinde de akıl olduğuna dair geniş açıklamalar yapar.

Çevirisi yapılan bir diğer metin de Ahmed Efendi Taşköprîzâde'nin (ö. 968/1561) "*Zihinsel Varlığa Dair Tartışmalarda Özün ve Hakikatin Tespiti*" adlı eserdir. Zihni varlık problemi, kelam ve felsefe disiplinlerinin tartıştığı önemli konulardan biridir. Problem Osmanlı döneminde Kara Seyyidî Hamîdî (ö. 913/1507) ve Kemalpaşazâde ile birlikte müstakil olarak ele alınır. Daha sonrasında Taşköprîzâde ile Mustafa Gelenbevî (ö. 1205/1791) ve Mustafa Şevket el-İstanbûlî (ö.1292/1875) bu tartışmayı devam ettirirler.

Taşköprîzâde metninin önemi, tartışma konularını netleştirmesinden gelmektedir. Kara Seyyidî konuyu bilgi ve mantık merkezli muhtasar bir şekilde ele alır. Problemin tarafları olan kelam ve felsefenin delillerine değinmez. Kemalpaşazâde metninde ise alıntılar çoktur ve bunların başlangıç ve bitimi açık değildir. Dolayısıyla bu özellik, konunun anlaşılmasını ve takibini zorlaştırmaktadır. Taşköprîzâde ise zihni varlık problemiyle ilgili Kemalpaşazâde metninin zorluklarını arındırarak ihtilaf konusu olan kavram ve ilkeleri net bir şekilde ifade eder. Eserin mukaddimesinde problemin dayandığı kavram ve ilkeleri dört kısımda izah ettikten sonra felsefe ile kelamın ileri sürdüğü delilleri inceler. İslam düşüncesinin en zor konularından biri olan zihni varlık metninin akıcı üslup, anlaşılır ve sade bir dille Türkçeye kazandırılması oldukça önemlidir. Zira zihni varlık, metafizik, epistemoloji, mantık ve kelam gibi disiplinlerin can alıcı konularının en ince ayrıntılarıyla tartış-

şıldığı bir meseledir. Haliyle zengin kavram yapısının Türkçe karşılıklarını bulmak kolay değildir. Mütercim, isabetli karşılıklar bularak metnin daha anlaşılabilir olmasını sağladığı gibi köşeli parantezlerle metin bağlamını akıcı hale getirmiştir.

Hasan Kâfî Akhisârî'nin (ö. 1024/1615) *“Âlemin Düzenini Sağlayan Sebeplerin Temeli”* adlı eseri kitapta yer alan bir diğer metindir. Metinde Akhisârî, sosyal ve siyasi meselelerin temel ilkelerini vermektedir. Akhisârî'nin bu konulara değinmesindeki amaç, h. 980 yılından itibaren ortaya çıkan siyasî ve sosyal hayattaki bozuklukların sebebini ve çözüm yolları bulmaktır. Osmanlı'nın siyasi, iktisadi ve ilmi alanlardaki bozulmalarına dair içerden tespit ve teşhisleri yansıtması bakımından araştırmacıların oldukça istifade edebilecekleri bir metindir.

Sadreddinzâde Mehmed Emin Şîrvânî (ö. 1036/1627), *“İşrak Felsefesi İlmî, Amelî Felsefe, Birlik Yönü”* adlı metinleriyle kitapta yer alır. İlk iki eser, Şîrvânî'nin ilimler tasnifine dair yazdığı *Fevâ'idü'l-Hâkâniyye* adlı enmuzecinin bazı bölümleridir. Çeviriler Müstakim Arıca'ya aittir. Çevirmen Şîrvânî ailesi hakkında önemli bilgiler vermenin yanında ilimler tasnifi geleneğinde *Fevâ'idü'l-Hâkâniyye*'yi tanıtmaktadır. Eser, savaş meydanında Osmanlı ordusunun aldığı düzene benzetilerek yazılmıştır. Ordu, bir öncü (mukaddema), bir merkez (kalp), bir sağ kanat (meymene), bir sol kanat (meysere) ve bir artçıdan (saka) meydana gelen bir düzen üzerinedir. *İşrak Felsefesi İlmî*, sol cenahta yer alan aklı/felsefî ilimlerin kısımlarındandır. Osmanlı coğrafyasındaki işrak felsefesi geleneği, Şîrvânî'de tasavvufun muadili bir ilim olarak karşılık bulur. Zorunlu varlık ispatı, birliği, nübüvvet gibi konuları işrak felsefesine göre açıklanır.

Amelî Felsefe aynı şekilde sol cenahta yer alır. Şîrvânî, felsefî gelenekte olduğu gibi amelî felsefeyi ahlak, ev yönetimi ve siyaset ilmi şeklinde açıklamaktadır. *'Birlik Yönü'* Molla Fenârî'nin Ebherî *İsâgûcî*'si üzerine yazdığı şerhin mukaddimesinde değindiği ciheti vahdenin Şîrvânî tarafından yapılan *'Şerh 'Alâ Ciheti'l-Vahde li'l-Fenârî'* açıklamasıdır. Bu bölümün tercümesi Mehmet Özturan tarafından yapılmıştır. Bir ilmin meseleleri birbiriyle yakın irtibatı olmamasına rağmen aynı konu altında ele alınabilmektedir. Bu hususun kavranabilmesi ciheti vahde meselesinin anlaşılmasını gerektirdiği için müellif eseri kaleme almıştır. Metin, Osmanlı felsefe ve mantık birikiminin temerküz ettiği önemli eserlerden biridir.

"İlmin Tarifi ve Bölümlenmesine Dair," Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* adlı eserinin ilk bölümleridir. Bu bölüm ilimler tasnifi bağlamında ele alınan, ilmin mahiyeti, tanımı, müdevven ilimlerin konu, ilke, mesele ve gayeleri hakkındaki temel hususları izah etmektedir. XVII. Yüzyıl ilim, kültür ve birikimini yansıtan Kâtib Çelebi, zikredilen eseriyle Osmanlı kimliğini yeniden inşa faaliyeti de bulunmaktadır.

Lale devrinin önemli bilginlerinden Yanyalı Esad Efendi'nin (ö. 1143/1731) "*Özü Dolayısıyla Zorunlu Olanın İspatına Dair*" ve "*Zorunlu Varlığının, Zâtının Aynı Olduğuna Dair*" adlı eserleri, İslam felsefesinde uzun süre tartışma konusu olan meseleleri ele almaktadır. İlk eser, İsbât-ı Vâcib konusundaki kelim, tasavvuf ve felsefe disiplinlerindeki görüşleri mukayeseli olarak değerlendirir.

İkinci eserde ise Esad Efendi, varlık-mahiyet bağlamında Zorunlu Varlık hakkındaki ihtilaf konusu olan meseleleri inceler. Konuyu, İbn Sînâ (ö. 428/1037) Gazzâlî (ö.505/1111) İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Fahreddin Râzî, Sühreverdi (ö. 587/1191) Nasîrüddîn Tûsî (ö. 672/1274), Şemsüddîn Şehrezûrî, (ö. 687/1288'den sonra) Seyyid Şerîf Cürcânî ve Celâleddin ed-Devvânî (ö. 918/1512) gibi isimlerin değişik eserlerinden hareketle ele almaktadır. Dolayısıyla kelim, Vahdet-i vücûd, meşşâî ve işrakî felsefe arasında ihtilaf konusu olan birçok hususa değinerek esasında Eşari kelamı ile filozofların düşüncesi arasında farklılığın olmadığını ifade eder.

Klasik Osmanlı felsefesinin son temsilcilerinden Çerkeşîzâde Mehmed Tevfik Efendi (ö 1319/1901) "*Mahiyetlerin Yarattılmış (Mec'ul) Olup Olmadığına Dair*" ve "*Akla Dair*" risaleleriyle kitapta yer almaktadır. Her iki risalenin de çevirisi Yasin Apaydın tarafından yapılmıştır. İlk risale çetin tartışmaların yapıldığı mahiyetin meculiyetine dairdir. Müellife göre tartışma, mahiyetlerin bizâtihi kendilerinde bir failin etkisinin bulunduğu ile mahiyetlerin bizâtihi mahiyet olup failin tesirinin mahiyetin varlıkla nitelenmesinden sonra olduğu arasındadır. Kelam ile felsefe arasında ciddi tartışmalara sebep olan bu konuyu Çerkeşîzâde Vahdet-i vücûd perspektifini de katarak ele almaktadır.

Çerkeşîzâde, "*Akla dair*" risalesinde ise bütün idraklerin duyular vasıtasıyla olduğunu, duyular olmaksızın aklın bir şey ifade etmediğini ile-

ri süren kişi/kişilere karşı reddiye tarzında yazdığı bir eserdir. Muhtemel muhatapları Osmanlı'nın son dönemlerinde empirizm, materyalizm vb. akımları benimseyenlerin bilgi teorilerine yöneliktir. Mukaddime kısmı, idrak kelimesinin anlamı hakkındadır. Birinci bölüm, insanın hakikatini açıklayarak ikinci bölümün konusu olan aklın mahiyetine de temel oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde ise duyular hakkında bilgi vererek idrakin sadece duyu ile olamayacağı yargısıyla empirizmi açıkça reddederek risaleyi sonuçlandırır.

Tanıtımını yaptığımız, *Osmanlı Felsefesi: Seçme Metinler* adlı eser genelde İslam felsefesi özelde Osmanlı felsefesinin tarihi birikiminin anlaşılması ve alanla alakalı çalışmalara ilgiyi uyandırıp canlandırması açısından önemlidir. Osmanlı döneminde yaşamış on bir müellife ait yirmi iki metin büyük bir emek mahsulü olarak Türkçe'ye kazandırılmıştır. Kâfiyeci, Hasan Kâfi Akhisârî ve Kâtib Çelebi'nin eserleri hariç diğer metinler ilk kez Türkçeye çevrilmiştir ve bunların büyük çoğunluğu Arapça el yazması şeklindedir. Kitap, klasik Osmanlı felsefesini yansıtan metinlere yer vermekte, modern sayılabilecek metinleri çalışmanın dışında tutmaktadır. Metafizik, epistemoloji, ahlak felsefesi, siyaset felsefesi, mantık/mantık felsefesi gibi çeşitli alanlardan seçilmiş örnek metinleri ihtiva etmektedir.

Tercüme edilen metinler müelliflerin vefat tarihi göz önünde bulundurularak sıralanmıştır. Seçilen metinler tam tercüme veya kitabın bazı bölümlerinin tercümesi şeklindedir. Çevirilerde esas alınan metnin tam künyesi tercüme edilen eserlerin ilk sayfalarındaki dipnotta gösterilmektedir.

Kitabın tercümesinde İslâm felsefesinin temel terimlerinin ve eser isimlerinin tercümesi ile ilgili sorunların bulunmaması ve tercümede akıcı ve anlaşılır bir dilin kullanılması okumayı kolaylaştırmıştır. Genelde tercümelerde görülen anlaşılabilme sorunu, eserde en aza indirilmiş gözükmektedir. Kitapta yer alan müelliflerin el yazma, şerh, haşiye, ta'lik vb. şeklinde fazla bilinmeyen diğer eserlerinin de zikredilmesi yapılacak yeni çalışmalara da ışık tutacaktır. Ömer Mahir Alper'in *Osmanlı Felsefesi: Seçme Metinler* adlı eseri, ülkemizdeki İslâm/Osmanlı felsefesi müktesebatına önemli bir katkıdır. Eser, Klasik tarafından (İstanbul 2015) yayınlanmıştır.